

O nesnázích systemické narace

Jürgen Kriz

(publikováno v časopise Systém rodiny, č. 11, s. 105 – 111, 1998)

Narace k problémovým situacím

V psychoterapeutické profesi si lidé všeobecně stěžují, že mezi vědou a praxí existuje velká propast. Tato stížnost je stejně stará a často opakovaná jako nesporně vhodná. V hlubinně psychologickém analytickém přístupu stejně jako v na učení zaměřeném behaviorálním přístupem byly nicméně postaveny alespoň potřebné mosty: oba přístupy vyvinuly v rámci specifické metodologie taková řešení, aby mohly být dostatečně propojeny teoretické koncepty a praktické konání a aby se otevřely - rovněž vnitřně paradigmatickému - výzkumu. Oproti tomu se pro systemické přístupy jeví tato propast stále ještě nepřemostitelně hluboká (podobně jako ostatně pro humanistické přístupy, které lze v jádru také označit jako docela systemické – což explicitně platí např. pro na klienta orientovaný přístup Carla Rogerse nebo gestalterapii). Propast mezi vzkvétající a dobře etablovanou systemickou praxí na jedné straně a rovněž dobře etablovanými systemickými teoretickými koncepty na straně druhé bude překlenuta spíše barvami hýřící duhou než nosnými mosty.

Pro několik pomocných, na zkušenost soustředěných konceptů (jako je „triangulace“, „zapletení“ atd.) neexistuje v rámci systémové teorie žádné jasné zařazení, a proto „samotná“ operacionalizace (pozitivně konotovaných) pojmů musí být hodnocena jako odvážné dobrodružství. Na druhé straně se na praktickém břehu nachází mnohé pojmy, které ale „odnaproti“ vypadají spíše jako tam zaváté, a pro nedostatek praktického vkladu odkazují více na zářivě vzdušný pojmový žargon než na místní soustředění na zkušenost – „přechod fází“ (nebo „rozrušenost“), „operační uzavřenost“, „atraktor“, nově také „fraktál“ atd. patří mezi ně. Odvážím se dokonce takového tvrzení, že samotný pojem „systém“ buď z velké části jenom zaujímá místo v textu (kde se hovoří o systému rodiny) nebo má jen charakter žargonu: pojem „rodinný systém“ zde lze bez jakékoli teoreticko-koncepční ztráty (ale s větší skromností a intelektuální poctivostí) jednoduše nahradit každodenním pojmem „rodina“. Tam, kde specifická systémová koncepce tápe v temnotách, tzn. kde nejsou nejprve hledány možné odpovědi na otázky typu „na jaké rovině jsou rekonstruovány systemické procesy?“ nebo „co přesně jsou konstituenti a co operátory?“, mělo by se skutečně mluvit jednoduše o „rodině“.

Na druhé straně propasti, v oblasti systemické vědy, je krajina vytvořena z věží ze slonoviny, které jsou navzájem dobře komunikačně propojeny, ale někde ani nejsou vybaveny okny k protějšímu břehu. Pro nedostatek schůdných mostů lze proto zaznamenat nedostatek zájmu na této protistraně – o čemž svědčí i vzájemná příležitostná kultovní uspořádání: na straně praxe bývá v pravidelných intervalech uctivě vzývána svatá věda, aby se potom mohla opět bezstarostně obrátit k každodennosti. A na druhé straně se ve věžích ze slonoviny nacházejí výklenky, do

nichž jsou ukládány uznání důležitosti praxe, jejíž nečistoty však zůstávají vyopovězeny ze sterilní čistoty samotných pracoven.

Už tento stav sám o sobě by byl pro obě strany nepřijemný. Stupňovaně dochází ale k tomu, že kvůli chybějícím nosným mostům mezi oběma břehy zaostává přiměřené bádání, každopádně takové, které se (jako obyčejně) neustále mění mezi oběma břehy sem a tam (a nezůstává jen ve slonovinových věžích nebo na druhé straně nesbírá zkušenosti). Pokusy překonat propast po duze nebo po tenkých napnutých drátěných lanech skončily (každopádně podle mého pozorování) velmi často pádem do současného mainstreamu, který – pocházejí ze zcela odlišných metodologických oblastí – proudí spíše odděleně než spojeně. Pošklebku, posměchu, nevěřícímu kroucení hlavou nebo v nejlepším případě nedostatku zájmu se nedivil už ne jeden, kdo se po pádu do mainstreamu jak promáčený pes vyplazil zpět na jeden z břehů (jedno, zda na stranu praxe nebo na stranu vědy).

Už před mnoha lety jsem v tomto časopise naznačil některé ústřední problémy systemického empirického výzkumu (Kriz 1991), které se vyznačují tím, že „podstata“ systemického přístupu činí potřebnými nové techniky stavby mostů pro překonání propasti – nebo jinak: že staré techniky nechávají jako mosty tak tenká drátěná lana, že pád do hlavního proudu při tomto provazolezectví se zdá doslova naprogramovaný. Konkrétně: Už samotné přiměřené zohlednění nelineární dynamiky a specifické zpětné vazby příčina – následek u sebeorganizující se dynamiky systému až dobrodružně ztenčí pro přemostění jiných propastí nosnou klasickou analytiku (od výzkumného návrhu až k hodnotící statistice, jejichž základ tvoří dalekosáhlé nezpětnovazební a lineárně kombinativní modely) (srov. prakticky diskutované příklady v Kriz 1991). Alternativy jsou však v současnosti spíše ve vývojovém stadiu nebo vůbec jen na rýsovacím prkně. Kritika byla tenkrát mnohem snadnější (a „levnější“) než předložení vyzkoušených alternativ. Také jenom málo změnila (srov. např. v pozdější době diskusi mezi Bergerem Bertschingerem a Wirschingem o „faktorech úspěšné rodinné terapie“ v sešitu 1, 1996, tohoto časopisu).

Nemá moc smysl opakovat zde tuto starou stížnost. Mnohem více má předložení tohoto příspěvku přispět k radikální změně perspektivy, ze které se na tuto stížnost obrací pozornost. Při přemýšlení o těžkostech, v systemickém oboru specificky při překonání nebezpečného hlavního proudu, je totiž zřetelné, že se tyto nevyskytují jen na straně vědy a (této straně příslušného) výzkumu. Mnohem více vyvstávají strukturálně podobné problémy, když obrátíme pohled na stranu praxe. Základní problém bude snad zřetelný na jedné malé příhodě: Nedávno jsem poslouchal přednášku známého fyzika, Herberta Pietschmanna z Vídně, před různorodým publikem. V jedné pasáži se jednalo o spin elektronů. Pietschmann poukázal na to, že model atomu od Nielse Bohra ve smyslu miniaturního systému planet je přirozeně úplně špatný. Ještě nepřiměřenější je, představovat si elektron jako malou kuličku, která jako planeta krouží kolem atomového jádra a sama se přitom točí kolem své osy (to byl ten moment hybnosti). Zdůraznil, že tyto laické představy jsou „úplně nesmysly“. Potom se na chvíli pozastavil, chytrácky se zasmál a řekl: „Ale když se mně zeptáte, představuji si elektronový spin přirozeně úplně stejně tak!“

Na tomto příkladu se stává zřetelným problém, že se naše struktura myšlení (obzvláště západoevropská) ukazuje mezi svými možnými metaforami jako neschopná přiměřeného porozumění podstatným poznatkům tohoto století. Teorie relativity a kvantová teorie jsou, jak ví meztím skoro každé dítě, nenahlednutelné a ne“logické“ a odporují zásadně principům, na základě kterých si uspořádáváme svůj každodenní svět, abychom v něm našli stabilitu. Avšak to se nás už dále nedotýká: Obě oblasti můžeme odložit jako speciální otázky do domény fyziků. A tito mají opět jen malý problém, např. jako při zacházení se spinem, protože se vztahují ke své nenahlednutelné matematice.

Jinak se to ale má s poznatky modernější, přírodovědně založené systémové teorie: Hlavní proud naší kultury přepravuje, jak známo, skrze jazykovou strukturu představu reálného, staticky vztahového, kauzálně příčinného a analyticky rozebratelného světa. Toto podporuje vedle velké domény každodenního světa také klasickou západoevropskou vědu a je z její strany opět podporováno. Procedurální, komplexně sebeorganizovaný, propojený a holisticky spojené jevy mohou být v tomto jazykovém a myšlenkovém proudu sotva přiměřeně symbolizovány. A protože se v oblasti systemické terapie nekomunikuje o zakušitelných entitách (např. o „elektronech“), nýbrž zásadně také s nimi (totiž s „páry“, „rodinami“, „pacienty“ atd.), dříve procesně adekvátní matematizace (když by byly profesorkou obecně daleko lépe porozuměny) by posloužily už jen málo: nelze očekávat, že by se v dohledné době staly součástí každodenní mluvy. Tak se dá vedle již dříve rozvedeného problému neadekvátní výzkumné metodologie, která příliš rychle padá z konceptu odporující analytice do hlavního proudu, nadhodit ještě obsáhlejší problém obecné metodologie reflexe. Jak dalece mohou být v systemickém přístupu zkušenosti reflektovány, systematizovány, komunikovány, tedy chováním zprostředkovány, když struktura jazyka a myšlení jedné kultury sleduje zásadně jiné principy než od teorie odkloněné koncepty? Kde a nakolik budou naše metafory v napětovém poli rozemlety mezi jazykovou popř. myšlenkovou strukturou a obsahovými poznaty, a budou potom tak špatné jako např. představa elektronového spinu? (Aniž bychom ale měli pro fyziku tak podstatný korektiv matematických rovnic ve formalizované teoretické stavbě a jednoznačné operacionalizaci).

Jak „to“ nechat systemicky blýskat?

Otázka, jak mohou být systemické koncepty zprostředkovány a-systemickou strukturou jazyka, se radikálně vyostřuje od té doby, co je pryč rozkvět systemicky strategické rodinné terapie, a tím se opět v komunikačních procesech zostřuje vnímavost terapeuta, výzkumníka i teoretika pro fenomény procesu mimo čisté interakční struktury. Zatímco v ohnisku prací v duchu Mental Research Institutu v Palo Alto a Mailänderova přístupu (obzvláště v 70. a 80. letech) byly aspekty jako „setkání“, „význam“, „smysl“ atd. zapovězeny jako příliš individualistické, nyní nalézáme vzrůstající znovuvědomění si takových aspektů – abychom nehovořili o „hodnotách“. Z perspektivy např. „systemické terapie jako setkání“ (Hildebrandt a Walter-Enderlin 1996), „analýzy metafor“ (Buchholz 1993, Lakoff a Turner 1989, Lakoff 1994) nebo „na osobu zaměřené systémové teorie“ (Kriz 1997a, b) – abychom jmenovali několik exemplárních příkladů – je i „systemiky“ odhalováno vedle *ryzích*

komunikačních struktur opět i *pozadí a obsahy* jazykových procesů ve *spolubytí* lidí. Také jako „epistemologický omyl“ dlouho zlehčovány až zastíraný aspekt moci může být nyní například opět střídavěji diskutován (Schmidt-Lellek a Heimannsberg 1995). Kromě nahlédnutí do vzkvétající rozmanitosti praktika a určité unavenosti z extrémních pozicí dovedl zastánce systemického přístupu k tomuto poznatku i všeobecný trend konstruktivistických a postmoderních ideí (Gergen 1985, 1991, Anderson a Goolishian 1988) a s nimi spojený „narativní obrat“ (Epstein 1995).

Významnost toho, že jazyku je v systemickém přístupu přisuzován také z druhé strany čistý interakční vzorec, se tím podstatně zvýšila. Poté, co „smysl“ může opět držet odstup při posuzování, se klade větší důraz např. na ty příběhy, ve kterých partneři a rodinní příslušníci představují sebe a své vztahy, obrazy nemoci, zdraví a změny, vinu a nevinu, dobro a zlo, příčinu a následek, pravdu a lež, somatickou, psychickou a sociální jednoty, moc a bezmoc a mnoho dalších témat konkrétního života. Cílem je, hrubě a všeobecně řečeno, tyto příběhy (popř. narace) pozměnit tak, že zužující, destruktivní a vývoj omezující aspekty jsou vysvětleny ve prospěch větší svobody možností interpretací a jednání. „Příčinou“ rodinného dramatu, která vedla do poradny, není „porucha chování“ malého Petra (kterou pravděpodobně „zdědil“ po dědečkovi), ale některé jednání malého Petra mohlo znamenat to či ono – něco, čím chtěl Petr poukázat na svá přání nebo čím chtěl zavést řeč na určitý vývoj. A potom by také snad bylo možné, realizovat tuto Petrovu prosbu tím či oním způsobem, každopádně méně utrpení-nesoucí.

Nepozorují a neklasifikují se tedy jen jazykové a komunikační struktury, ale jazyk samotný slouží k tomu, aby představoval struktury – členů rodiny, stejně tak terapeuta a především terapeutického vztahu. Více versa se tyto struktury zrcadlí (také) v jazyce; neboť u všech nesdělitelných zkušeností, např. jak vnímají zúčastnění např. vystavenou sochu, musí být tyto zkušenosti zpravidla také nějak převedeny do jazyka, aby mohly být sděleny, a tím - ve slyšené rozmanitosti a rozdílnosti zkušeností samotných - učiněny opět specifické zkušenosti. Takové meta-zkušenosti se potom vztahují na rozdíly ve zkušenostech, na narace těchto zkušeností stejně jako na narace o rozdílech a zacházení s nimi. I když je, snad ne tak silně jako Lakoffem a Johnsonem (1980), Jaynesem (1988) a dalšími, vyzdvižováno, že zakoušíme svět zásadně skrze metafory, přece je významnost určitého, často na pojmy nebo malé jazykové obrazy (mini-narace) vázaného jádra smyslu („atraktor smyslu“, Kriz 1997a, b) pro stabilitu popř. změnu v terapeutickém procesu stejně jako v individuální, párové a rodinné terapii denní praktickou zkušeností.

Zároveň díky zvýšené pozornosti k obsahovým a metaforickým aspektům jazyka v procesu systemické psychoterapie představuje výše popsané ne bezvýznamný metodologický problém. Poznatky a modely, které jsou spojené se systemickým způsobem pozorování, nejsou slučitelné se strukturou našeho jazyka vůbec nebo jen násilně, zdouhavě a neadekvátně. Typické pro systemický způsob uvažování je totiž v podstatě: procedurální dění místo reálných objektů, zpětná vazba a ne-linearita v těchto procesech stejně jako ne-lokální pochopení kauzality. Náš západoevropský jazyk (přesněji: SAE, tj. standardní průměrně evropský) je naproti tomu typicky konkrétní a a-procedurální, „zavádí řeč“ k objektům a vztahům mezi nimi a

zprostředkovává lokální kauzality. Každá správná německá (francouzská, anglická, španělská...) věta a jí vyjádřená myšlenka popř. už její jazykový základ – má nutně takovou strukturu, že konkrétní objekty (gramaticky: subjekty a objekty) jsou pevně propojeny jedno-, dvěma- nebo vícemístnými vztahy (gramaticky: přísudky). (Typicky: „Křída leží na stole.“ nebo „Petr je starší než jeho bratr.“) Dokonce i u tak jasných procesů, ke kterým se vztahujeme „bleskem“, „bouřkou“ nebo „deštěm“ (povšimněme si těchto substantiv), musí být vymyšlen „činitel“. Říká se: „ono se blýská“, „ono hřmí“ nebo „ono prší“, protože „blýskající“, „hřmící“ nebo „pršící“ by nebyla správná forma (srov. Whorf 1963).

Jak se správně vypráví příběh o lovcí ohroženém jím skolenou kořistí?

Aby se nejednalo jen o abstraktní exkurz do jazyka, měl by být problém demonstrován na jednoduchém příkladu. Přitom bude vědomě zvolen nejdřív příklad ze strany rodinněterapeutické reality, protože tu jsou k dispozici spíše jednoduchá, metafor prostá „fakta“ (můžeme také vyjít z toho, že problém v oblasti „měkčích realit“, které jsou podstatně určované spektrem významového smyslu, těžko bude jednodušší).

Zde vložit obr. 1

Obr. 1 ukazuje často vybraný příklad ze systemické literatury – bývá ve skutečnosti nejčastěji volen, protože je tak nadmíru jednoduchý a názorný, a v tomto konkrétním případě musí být pozorován pouze vztah mezi dvěma proměnnými. Jde o populaci rysů a sněžných zajíců v určitém časovém období (přesněji řečeno, bez počtu „ulovených“ kožešin; zjednodušeně ale předpokládáme, že by odpovídal poměru obou populací). S trochou systemické zkušenosti a krátkým pozorováním je stav věci v tomto jednoduchém a typickém cyklu šelma – kořist zcela jasný. Jak to lze ale vysvětlit někomu, kdo nemá obrázek před očima nebo nejdřív narazí na obsah, který nemůže být díky nepřiměřené redukci „narován“ beze zpětných vazeb (tzn. jak lze „vyprávět“ „situaci“, která je pro fenomény denního života přinejmenším v procesním propojení typická, i když je srovnatelně silně zjednodušená)? Logicky by jeden z možných, jednoduchých popisů mohl vypadat asi takto:

„Začíná se v období, kdy je k dispozici např. hodně zajíců a málo rysů – asi 1864. Na základě dobrých podmínek „kořisti“ mají potom rysové vynikající reprodukční šance a rychle se rozmnožují. Protože se rysové z větší části živí zajíci, je jejich populace rychle decimována – a sice o to rychleji, čím více rysů je k dispozici. Když je ale populace zajíců tímto způsobem decimována, radikálně se zhoršují podmínky pro reprodukci rysů, mnoho jich hladoví. S ohledem na decimované rysy mají ale nyní zajíci mnohem lepší šance na přežití, a tím k reprodukci. Jejich populace se rychle množí. Najdeme teď zase situaci jako na začátku, počet 1864, a další cyklus může začít.“

Nemyslím si, že se toto dění při vší své jednoduchosti dá popsat podstatně jednodušeji a (přiměřeně) kratčeji. Napadá nás, jak moc slov a vět je třeba pro jeden jedinečný cyklus – ve srovnání např. s následující lineárně kauzální situací: „Čím

silněji se kladivem tluče do hřebíku, tím méně úderů je zapotřebí, aby se zatloukl do dřeva.“ Kromě toho nás napadá, že ne-lineární kauzální situace musela být rozdělena do sledu lineárně kauzálních dílčích vysvětlení. Každá tato jednotlivá narace samotná neodpovídá dynamickému dění, tzn. že by člověk jednoduše prošel okolo toho podstatného, kdyby se spoléhal na „pravdu“ nebo přiměřenost takové narace. Teprve zdoluhavým řazením a kombinací v hlavě vzniká „obraz“ dynamické struktury. Musíme přitom dbát toho, že tato „kombinace v hlavě“ nemůže být jazykově skoro vůbec podpořena, nýbrž že pouze jazyk umožňuje toto řazení jednotlivě neadekvátních částečných obrazů.

Náš problém je tak možné zkonkretizovat následovně: Pokud nám jazyk, kterým chceme popsat tento obraz, činí takové těžkosti, když se navíc běžný jazyk této společnosti tak lépe shoduje s „věcmi“, kauzalitami a statickými vztahy každodenních (a z velké části např. také odborně psychologických) narací, jak si potom můžeme být jisti, že jsme se dostali k dostatečně „vhodnému“ obrazu? Čemu a kolik z této jednoduché dynamiky šelma – kořist je skutečně rozuměno (tzn. způsobem, že to může vést k adekvátnímu jednání? Na základě prací např. Dörnera (mj. 1989) můžeme vyslovit značné pochybnosti, že se bez dalšího podaří, vysvětlit samotné poznatky v základních systemických souvislostech tak, že umožní adekvátní jednání).

Narace moci

Odeberme se nyní, po tomto extrémně zjednodušeném příkladu základní (systemické) situace, do prostoru terapeutického života. Jak má být přiměřeně tematizován tak komplexní dynamický proces, který je často tematizován pojmem „moc“ (německy: „Macht“) popř. „dělá“ (německy: „macht“), a jenž je jistě v každé terapii jedním z ústředních aspektů s početnými fasetami a nuancemi. Už zdánlivě nevinná formulace „můj muž dělá...“ představuje stále redukci. Terapeuti všech směrů přece vědí, že konání člověka není vyjádřením autonomní a nezávislé dokonalosti moci a svobody (neřkuli libovolnosti). Spíše nacházíme veškeré konání vložené do komplexního biopsychického a sociálního dění. Co někdo „dělá“, je proto zároveň vždy také odpovědí na předešlé – obzvláště u jednání v kontextu párové a rodinné dynamiky. Až v pracích Palo-Altské školy se stalo systemické propojení rolí „pachatele“ a „oběti“ populárním. Tato popularita změní ale jen málo na obtíži přiměřeně hovořit, tzn. (vy)nalézat narace, které jsou pomáhající a které neredukují komplikované, zmatené dynamiky, o které často jde, jiným zužujícím způsobem skrze zlehčující a nepřiměřené od-činění. Vezměme si nyní tento příklad „moci“, abychom objasnili obtíže naší jazykové struktury se zprostředkováním aspektů, které jsou právě pro systemiky důležité.

Zdomácněly metafory „bludného kruhu“ nebo lépe „bludné spirály“ – přičemž „spirálou“ je přinejmenším brán ohled na každý aspekt, nic se nevrací zcela přesně, ale probíhají stále jen podobné sekvence, čímž se (interpretační) svoboda ve stále větší míře zužuje. Přece je tím tematizována pouze vnější struktura dění, kterému se zúčastnění zdají být osudově podrobeni jako kousky korku ve vodním víru. Důležitý pro možnost změny je proto rovněž ten aspekt, že lidé operují na poli vnímání a

přítom smysluplně plodí činy. V žádném případě se tedy nenapojuje komunikace na komunikaci, jak bohužel naznačuje jedna v terapeutických kruzích populární ale nevhodná metafora (např. Luhmann 1988). Nýbrž komunikační akt A musí být B přijat, porozuměn a přetvořen do vlastního smysluplného komunikačního aktu. Nejen psychoterapeutům je známo, že během těchto jednotlivých kroků zpracování skutečnosti až ke změně jednání hrají roli četné vlivy, které byli klinickými pracovníky už dávno tematizovány pojmy jako např. „obranné mechanismy“, „chybné závěry“, „nutkavé chování“ atd.

Tím musí být ale tematizován přiměřený popis přinejmenším více úrovní zároveň: Pozorovaný sled jednání osoby A lze na jedné straně objasnit s ohledem na pravidelnosti (redundance) ve vztahu k A – potom budou připsány dotyčné osobě – na druhé straně s ohledem na pravidelnosti v celém sledu jednání všech přítomných členů rodiny – potom jim budeme rozumět např. jako „vzoru rodinných interakcí“ (což jednotlivce spíše omlouvá – snímá z něj vinu (ent-„schuldigt“). Mělo by být jasné, že žádná perspektiva si nemůže sama o sobě nárokovat větší „správnost“ nebo „pravdu“. Vzhledem k aspektu moci mají obě perspektivy naproti sobě rozdílné hodnoty: Je-li jednání přičítáno osobě A, tak obvykle říkáme, že A toto „dělá“ (pokud A je „při smyslech“, tzn. jednání není přičítáno jakýmkoli biologicky-fyziologickým zvláštním podmínkám jako defektu, drogám atd.). Když je totéž jednání naproti tomu pozorováno z perspektivy interakčních pravidel, spíše tíhneme k tomu, část této moci připisovat těmto „pravidlům“ – přinejmenším v určité míře je potom „s“ touto osobou něco „děláno“. Toto se vynořuje i v sebezpozorování popř. ve vlastním popisu – a sice tím, že A vyjadřuje, že jen „reagoval“ (např. na B).

Tento sled komunikací mezi (např.) dvěma osobami lze proto nejen rozdílně interpungovat – na což poukázali Watzlawik a kol. (1969) – nýbrž tyto interpunkce lze ještě k tomu dále rozdělit připsáním moci. Vezměme si známý příklad do hostince jdoucího muže a jeho reptající ženy: Zde by mohly interpunkce znít nejen: „jdu do hospody, protože ty reptáš“ a „reptám, protože ty jdeš do hospody“. Obě Watzlawikem a kol. (1969) tematizovaná vysvětlení jsou totiž narací oběti. Vedle toho existuje ale i narace pachatele: „jdu do hospody, abys reptala“ a: „reptám, abys šel do hospody“. Tento druhý pár interpunkčních variant se může nejdříve zdát nezvyklý. V naší každodenní zkušenosti (a ještě více klinické zkušenosti) lze ale snadno nalézt motivy pro takto cílené jednání: Tak může muži např. reptání sloužit jako vítaná záminka, aby nemusel omezovat své hostinské eskapády, nebo žena z toho může vytěžit takový prospěch, být ve svém sociálním okolí litována kvůli „bezohlednému opilci“ nebo si vytvořit distanc ke svému muži a jeho přáním (abychom jmenovali jen pár možných aspektů).

Tam, kde je v cirkulární dynamice vědomější podíl „pachatele“ oproti podílu „oběti“, vypátrali by systemici více potenciálu pro změnu, neboť subjektivně záměrné jednání je lépe změnitelné než subjektivní „reakce“. Z vlastní terapeutické zkušenosti vím, jak osvobozující to může být, hlavně u mladých žen s těžkými zážitky zneužívání v dětství, v poslední fázi terapie, u pozdějších zkušeností zavést řeč také na podíl „pachatele“. Míňeny jsou ty zkušenosti, v nichž jsou stále znovu i v dospělosti ve smyslu rekonstelace prožívány zásahy mužů, čemuž přispívají chybějící strategie ohraničení, chybné interpretace úmyslů atd., které ale z jejich strany přirozeně opět

podstatně souvisí se strukturou zážitků a jednání na základě dřívějších zkušeností. Nejde zde o to, omlouvat zásahy; přece nás nechá perspektiva podílu pachatele při pozdějších konstelacích nadechnout, protože nyní může být něco u-děláno, tzn. aktivně změněno (např. lépe se chránit, dávat jasnější hranice atd.).

Tato rozdílnost perspektiv, ze které se jednou vidíme spíše jako „mocní“, jindy spíše jako někdo, „se kterým je něco děláno“, je typická pro systemické porozumění moci. Nicméně, jak lze tento náhled zprostředkovat ve společenském kognitivním mainstreamu (ve strukturální shodě se současným jazykovým proudem našeho každodenního světa), ve kterém je pátráno po jednotlivých příčinách, pachatelích a činitelích? Jak je možné zprostředkovat porozumění, když v hlavním proudu je „porozumění“ rychle chybně vyloženo jako „od-činění“, protože zavázání jednoho nebo několika způsobujících „viníků“ uklidňuje všeobecné svědomí a znepokojující komplexitu světa redukuje na jednoduchá pravidla (můžeme vzpomenout kognitivní „zdolání“ „třetí říše“ nebo režimu v NDR). A tato obtíž, přiměřeně komunikovat o moci, zde byla zvolena jen exemplárně. Problém, že v celospolečenském proudu nebude naším systemickým náhledem porozuměno jednoduchým skutečností, účinkům a účinným faktorům, nemůže být vůbec podceňován – a týká se mnoha témat v terapeutickém prostoru. Následujeme-li tezi (Kriz 1997b), že společenský redukcionismus je obranným mechanismem proti strachu, který má chránit proti nejistotám daným přílišnou komplexitou, tak se nesmíme divit, když humanistické a systemické koncepty narážejí nejen na neporozumění, ale i prudké afektivní zamítnutí, neboť podminovávají potřebu jistoty a kontroly.

Závěrem

Právě, když se spokojíme s tím, že v současnosti neexistují žádné všeobecně porozuměné metafory pro podstatné poznatky, jež nás systemiky vedou, že skoro každá věta, kterou spolu promluvíme, těmto poznatkům strukturálně spíše odporuje, můžeme vzít vážně náš úkol, omezit se zejména na to, abychom poskytovali vhodné okolní podmínky, za kterých lidé činí zkušenosti, a mohou tak sami rozšiřovat své zkušenostní obzory dosud omezené jejich životním příběhem. Nejsou předkládány žádné „správné“ narace, ani ne „přiměřené“, nýbrž jen více či méně „pomáhající“ – a to jen na omezenou dobu. Tao, o kterém se hovoří, není *to* Tao, říká se (analogicky k jiným moudrým naukám – např. Bilderverbot ve Starém zákoně); „elektron“ a jeho „spin“, o kterém bychom mohli mluvit, nedostává podstatě dnešních fyzikálních poznatků; cokoli jako systemici říkáme v terapeutickém prostoru, nedostává podstatě jevů. Čím více se to, co chceme sdělit, dotýká podstaty systemického, tím nevhodnější je struktura našeho jazyka, tím neadekvátnější jsou naše kognitivně mainstreamové metafory, tím větší je nebezpečí neporozumění – obzvláště poté, co se pokoušíme sdělení „správně“ *rozumět*, místo toho, abychom např. snesli rozpory a nechali je *působit*. A mimochodem proto systemika nedostojí také důkazům efektivity, které můžeme předložit u jiných přístupů ve vědecké komunikaci, kdybychom chtěli rozumět (popř. z jiné strany, čím více by dostáli systemice, tím více by provokovali neporozumění).

Svědomitě řečeno, i když nebezpečí nedorozumění zůstává stále před očima, a proto také stále v živoucím napravujícím kontaktu (k čemuž dodává bohatý materiál např. kniha „Ordnungen der Liebe“ od Berta Hellingera, 1994 a diskuse kolem ní), už lze překonat hranice našeho jazyka – obzvláště u trpících lidí, kteří si často naložili dodatečná omezení svými naracemi. Cestě zprostředkování systemických metafor v praxi jsou však dávány stejně takové hranice jako tradiční výzkumné metodice v rámci systemického přístupu. Respektovat tyto hranice – a zároveň se aktivně pustit do nedokonalosti – může být skromný a uskomňující poznatek, který měl být vytěžen z těchto úvah.

Výsledek pro praxi

Sledujeme-li tuto argumentaci, potom nejsou systemické koncepty a poznatky (zejména dynamika procesu a sloučení perspektiv pachatele a oběti) pomocí naší a-systemické, indoevropské jazykové struktury (s objekty a statickými vztahy) přiměřeně sdělitelné. Je proto dobré, počítat s nedorozuměními, ba dokonce počítat s tím, že komplexnost systemického myšlení může narazit na afektivní zamítnutí. Opatrné zůstávání v kontaktu (a korigující zpětné vazbě) a dosazování řeči spíše k utváření zkušeností nemůže tyto problémy sice odstranit, ale může je zmírnit.

Shrnutí

Jako doplnění dřívějšího příspěvku, který zpracovává a kritizuje nepřiměřenost klasických metod pro vědecký výzkum systemických fenoménů, je zde diskutována zásadní nepřiměřenost naší indoevropské struktury jazyka zprostředkovat systemické koncepty a poznatky. Dynamické procesy, s typickým propojením jevů a cirkulárním vztahem mezi dynamikou pachatele a oběti, lze sotva přiměřeně představit pomocí věcného, na jednoduše izolovatelné řetězce příčina – následek orientovaného jazyka. To je exemplárně ukázáno a diskutováno mj. na systemicky rozuměnému fenoménu „moci“.

Jürgen Kriz, nar. 1944, PhD., profesor na univerzitě v Osnabrücku na fakultě psychologie, obor: klinická psychologie, a na fakultě sociálních věd, obor: empirický sociální výzkum, statistika a teorie vědy. Psychoterapeut (GwG) a školitel na klienta soustředěné psychoterapie. Korespondující člen Společnosti pro logoterapii a existenciální analýzu. V rámci jeho „na osobu zaměřené systémové teorie“ práce na propojení přírodovědně založené systémové teorie (synergetika) s psychoterapií a fenomény vědomí; dále: Otázky metod výzkumu. 150 příspěvků a 15 knih o metodických a klinicky terapeutických otázkách, mj. Základní koncepty psychoterapie (4. vydání 1994), Chaos a řád (1992), Systémová teorie pro psychoterapeuty (1997), Chaos, strach a řád (1997).

Literatura

Anderson H, Goolishian HA (1988) Human Systems as Linguistic Systems. *Family Process*, 27: 371-393

Buchholz MB (1993) *Metaphernanalyse*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen

Dörner D (1989) *Die Logik des Mißlingens. Strategisches Denken in komplexen Situationen*. Rowohlt, Reinbek

Epstein EK (1995) The Narrative Turn. *Postmodern Theory and Systemic Therapy. Gestalt Psychology*, 17: 171-183

Gergen K (1985) The Social Constructionist Movement in Modern Psychology. *American Psychologist*, 40: 266-275

Gergen K (1991) *The Saturated Self*. Basic Books, New York

Hellinger B (1994) *Ordnungen der Liebe*. Carl Auer, Heidelberg

Hildenbrand B, Welter-Enderlin R (1996) *Systemische Therapie als Begegnung*. Klett-Cotta, Stuttgart

Kriz J (1997a) *Systemtheorie. Eine Einführung für Psychotherapeuten, Psychologen und Mediziner*. Facultas, Wien

Kriz J (1997b) *Chaos, Angst und Ordnung. Wie wir unsere Lebenswelt gestalten.:* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen/Zürich

Lakoff G, Turner M (1989) *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Univ.Chicago Press, Chicago

Lakoff G (1994) Contemporary Theory of Metaphor. In: Ortony A (Hrsg) *Metaphor and Thought*. Cambridge University Press, Cambridge, Mass. S. 202-250

Luhmann N (1988) *Sozialsystem Familie*. *System Familie* 1:75-91

McLulich DA (1937) *Fluctuations in the number of varying hare*. Toronto Univ. Press

Schmidt-Lellek CJ, Heimannsberg B (Hrsg)(1995) *Macht und Machtmißbrauch in der Psychotherapie*. Edit. Humanist. Psychologie, Köln

Watzlawick P, Beavin JH, Jackson DD (1969) *Menschliche Kommunikation*. Huber, Bern

Whorf BL (1963) *Sprache, Denken, Wirklichkeit*. Rowohlt, Reinbek